

ÓSZÖVETSÉG – TERMÉSZETESEN

A kérdés

„Klímaváltozás és globális felmelegedés bizonyosan létezik, s biztos, hogy az elmúlt évtizedekben ennek okozója »legalább felerészben« az ember volt” – írja az ENSZ Éghajlat-változási Kormányközi Testülete (IPCC) legfrissebb jelentésében.¹ A 25 éve fennálló nemzetközi tudományos testület, amely 5-6 évente publikálja a klímafolyamatokra vonatkozó megfigyeléseit és elemzéseit, az idei jelentésében egészen megdöbbentő kijelentést tett. Kutatásai összegzésében nem az a meglepő, hogy milyen tudományos adatokkal vetíti előre az ember sebezhetőségét a környezeti változások fényében, hanem az, hogyan mutatják ki az ember szerepét és felelősségét a már elindult változások mögött. Az utóbbi évtizedekben rohamosan gyarapodó szakirodalom számos irata közül ez az első, amely tudományos tényekkel alátámasztva egyértelműen kimondja, hogy „az éghajlatra nézve az ember hatása nyilvánvaló”. Ezáltal nemcsak a politikai döntéshozókat kéri azonnali lépésekre, de minden embernek szóló felhívást fogalmaznak meg.

Az egyes ember válasza azonban sokféle lehet, így a hívő keresztények válaszát sem tudjuk egyetlen sémába illeszteni.

- Vannak, akik szkeptikusok a jelenségekkel és tényekkel kapcsolatban, s a kutatások és mérések ellenére úgy vélik, hogy klímaváltozás nincs, a kérdést valakik mesterségesen generálják – amire politikai és társadalmi véleménytől vagy éppen személyes beállítódástól függően különböző okokat találnak magyarázatként.
- Mások – akiket nevezhetnénk keresztény szkeptikusoknak – úgy vélik, hogy a keresztényeknek sokkal fontosabb kérdésekkel kell törődniük, mint a Föld jövője, ez a témakör a keresztények számára adiaforon, vagyis a hit számára nem lényeges. Szerintük keresztényként sokkal fontosabb a

¹ Intergovernmental Panel on Climate Change 2013: Summary for Policymakers. Intergovernmental Panel on Climate Change 2014: Summary for policymakers.

teremtett világ részéből csak egyetlen kis részlettel: a saját magunk jövőjével – vagyis üdvösségünkkel – törődni, s nem foglalkozni azzal, hogy az utánunk következőknek hagyunk-e még fizikai lehetőséget a teremtett világban arra, hogy ők is foglalkozhassanak majd saját jövőjükkel és üdvösségükkel.

- Extrémebb – magukat kereszténynek valló – csoportokat és teológusokat mintha elégedettséggel töltené el a klímaváltozás jelensége, hiszen ők ebben a megígért apokaliptikus jeleket látják, melyek erősödésében az sem jelent gondot, ha kiderül, hogy ezek okozói mi magunk vagyunk.
- Vannak, akik – elsősorban Lynn White történész 1967-ben megfogalmazott kritikáját² követve – a Bibliát alapul vevő hitet okolják a környezeti válság kialakulása miatt, hiszen szerintük a teremtéstörténetben olvasható isteni parancs az oka az ember kizsákmányoló magatartásának. A keresztény hívők egy része „vagy cáfolni próbálja ezt az állítást, vagy »bűnbánatot tart«, és igyekszik természetvédő pótcselekedetekkel vezekelni eddigi magatartása miatt. Így aztán nem marad ereje vagy ideje magával az ökológiai krízissel szembenézni.”³
- Valószínűleg az egyik legnépesebb csoport – amelyet talán keresztény pesszimizistáknak nevezhetnénk – az, amelyik elismeri ugyan az ökológiai krízis jelenségét, s benne még az ember szerepét is, emellett azt is vallja, hogy a keresztény hit számára nem irreleváns a teremtett világgal való törődés, de mivel úgy látja, hogy egyénként úgysem tudunk semmit tenni a politika, ipar és kereskedelem nagy hatalmú szereplőivel szemben, ezért forduljunk inkább a mindennapi, kézzelfoghatóbb problémáink felé, s törődjünk azokkal.
- S vannak azok, akiket talán keresztény rezignáltként lehetne említenünk, mert szerintük a környezetvédelem kérdéseivel való foglalkozás csak a gazdagok kiváltsága, egyfajta intellektuális vagy szellemi „luxus”, amely távol áll a hétköznapi ember egzisztenciális problémáitól.

Vajon képes-e a teológia válaszolni ezekre a kérdésekre? Képes-e olyan gondolatokat megfogalmazni, amelyek a cselekvésben is segítenek? Van-e a Bibliának üzenete a természet és az ember kapcsolatára nézve? S ha igen, akkor ez vajon olyan üzenet, amely nem az ökológiai kérdések utólagos igazolását véli felfedezni a Bibliában, hanem az ökológiai kérdésekkel történő valódi szembenézést segíti elő?

Bolyki János Magyarországon az első teológusok egyike volt, aki ezekkel a kérdésekkel foglalkozott. Másfél évtizede éve megjelent könyvében így írt: „A Biblia nem

² WHITE 2000, 34–35. o.

³ BOLYKI 1999, 10. o.

ismeri a »környezet« és a környezetvédelem fogalmát. Mégis [...] a Biblia ismeri az elementáris életszükségleteket-életfeltételeket és az azt biztosító természetet, s van is mondanivalója arról. [...] A Biblia nem engedi, hogy az emberről és a természetről külön-külön szóljunk. [...] Ha vissza tudunk menni a bibliai világmegértésig, akkor olyan szemléletváltozást nyerünk abból, ami többet ér minden direkt és konkrét ökológiai jó tanácsnál.⁴

Az alábbiakban – a „szemléletváltozás” reményével – az Ószövetség könyveiből hozunk néhány példát arra, hogyan láthatta a kor embere a világot s az ember-természet-Isten kapcsolatrendszerét, s vajon szkeptikus, pesszimista, rezignált vagy más álláspontot képviselne-e mai világunkban.

Törvény

A teremtett világ egyes részei iránti figyelem és gondoskodás, nyitottság és érzékenység megfigyelhető már Mózes törvényeiben is. Például Mózes ötödik könyvében a hadviselés szabályai között olvasunk arról, hogy az ostrom alatt tartott város fái közül a gyümölcsfákat ne vágják ki, *„mert nem ember a mezőn levő fa, hogy az is ostrom alá kerüljön miattad”* (5Móz 20,19), s a gyümölcsöt nem termő fák közül is azok vághatók ki, amelyekre valóban szükség van az ostromművekhez (5Móz 20,20). Egy ilyen rendelkezés azonnal szépnek és humánusnak tűnik a mai ember számára, de mégsem annyi az üzenete, hogy az emberek védjék a természetet, s legyenek szolidárisak a fákkal. Egy ilyen szabály mögött több van, mint romantikus természetszemlélet vagy utilitarista magatartás, amely a szükséges élelem biztosítékát látja a környezetben. Eckhart Otto mutat rá arra, hogy a zsidók itt a környező keleti népek – elsősorban az újasszír birodalom – agresszív katonai gyakorlatával szembeni felháborodásuknak adtak hangot. Az asszírok erőszakos és kegyetlen támadásai nem kímélték sem az emberi életet, sem annak környezetét, sőt elbeszéléseikben azzal kérkednek, hogyan mészárolták le a városlakókkal együtt a gyümölcsfákat, s mindent, ami az embert táplálja.⁵ Az asszírok hadviselési gyakorlata az volt, hogy deportálták a leigázott népeket, ezzel próbálták mesterségesen fenntartani a birodalmi struktúrát. A gyümölcsfák kivágása annak a kíméletlen törekvésnek volt a része, amellyel lényegében ellehetetlenítették a szabad megmaradást, és belekényszerítették a legyőzötteket egy új, mesterséges környezetbe, amelyben megváltoztatták a vallást, a kultúrát, a nyelvet és a földet. Ezzel szemben a zsidók hadviselési rendelkezéseiben olyan szabályokat olvasunk, amelyek ennek a kegyetlen

⁴ Uo. 73. o.

⁵ OTTO 1999, 99–100. o.

és esztelen katonai gyakorlatnak az elutasítását tartalmazzák. Ezt az emberben megszülető elutasítást pedig nem más hívja életre, mint Isten példája és parancsa a könyörületre és részvételre minden élőlény iránt, amelyre Isten adta a legnagyobb példát a fogságból való szabadítás által.

Hasonló figyelmes együttérzést, minden élőlény felé megmutatkozó nyitott irgalmasságot fedezhetünk fel az elveszett jószág megőrzésére vonatkozó szabályok és a különböző intelmek között is. Az elcsatangolt háziállat, az elveszett ruha, az úton kidőlt szamár vagy marha esetében ugyanazt az utasítást olvashatjuk háromszor: „*ne menj el mellettük közömbösen*” (5Móz 22,1–4). A protestáns új fordítású Biblia a „közömbös” kifejezést használja ezekben a versekben, s érdekes, hogy ez a szó kizárólag itt jelenik meg a Bibliában. A Károli-Bibliában azt olvashatjuk, „*ne fordulj el azoktól*”, s Károli sem sok helyen, de máshol is használta ezt a kifejezést, például a Hegyi beszédben: „*Aki tőled kér, adj néki; és aki tőled kölcsön akar kérni, el ne fordulj attól.*” (Mt 5,42) Mindkét magyar fordítás jól tükrözi az itt megjelenő עלול héber szó eredeti jelentését: eltakar, elrejt, leplez, palástol, beborít, elsötétít.⁶ Mert ha valaki a mezőn megy, s a kietlen tájon meglát egy eltévedt szamarat, akkor bizony nehéz lenne úgy tenni, mint ha nem is vette volna észre a tulajdonos számára egyébként komoly anyagi értéket is jelentő állatot. A közösség tagjaként ugyancsak titkolnia kellene ezt az információt a szamarát kereső embertársa elől. Hasonlóan elforduló, „elsötétült” erkölcsre utalna az, ha valaki közömbösen menne el az úton a kidőlt szamár és vele küzdő gazdája mellett – netán még a fejét is elfordítaná. Ebben az esetben az igazság fölött szemet hunyó (1Sám 12,3), éhezők és hajléktalanok elől elzárkózó (Ézs 58,7), alattomos (Zsolt 26,4) emberekké válnánk, amint a héber kifejezés többi előfordulási helye kifejezi ezt. Akár e világi, akár a földi élet utáni dimenziókra gondolunk, akár egy háziállatról, akár embertársunkról van szó – a közömbösség, az elfordulás elrejtja a valódi embert, s hamis arcát mutatva képmutatóvá teszi őt. Olyanná, ami távol áll az „igaz és emberséges magatartás” elképzelésétől, pedig Mózes második könyvében e cím alatt jelennek meg az elveszett vagy bajba került háziállatra vonatkozó rendelkezések (2Móz 23,4–5). Sőt ez utóbbi helyen nem is csak az embertárs állatával szembeni nyitottság az, ami szükséges az emberséges magatartáshoz, de még az „*ellenséged eltévedt marhájára vagy szamarára*” is ugyanez a törvény vonatkozik. Az állatokkal, a teremtett világgal szembeni irgalom és könyörületesség ne szenvedjen csorbát az emberi konfliktusok és gyarlóságok miatt, akkor sem, ha annak a szamaráról van szó, aki „*gyűlöl téged*” (2Móz 23,5).

A szamár fontos teherhordó állat volt az ókori Keleten.⁷ Mózes törvényei szigorúan

⁶ VAN GEMEREN 1996, 3: 425–427. o.

⁷ Uo. 2: 172–173. o.

tiltják azt, hogy ezeket az állatokat túlterheljék, visszaéljenek velük, rosszul tartsák őket. Példát mutat erre Bálám számára (4Móz 22,21–35), aki, úgy tűnik, nagyobb nyitottsággal s több érzékenységgel jár a világban, mint gazdája. A számmal szemben tanúsított dühös és erőszakos magatartás – háromszor is megverte Bálám a szamarát – nemcsak a szamar, de az angyal szavai szerint is megvetésre méltó cselekedet. Az angyal beszéde kellő iróniával mutat rá arra, hogy a szamar gazdájának ilyen viselkedése, amely a gazda zártságát és szűklátókörűségét fedi fel, akár azt a büntetést is maga után vonhatná, amelyet mérgében ő szánt volna a szamarának.

A szamar mellett gyakran találkozunk az ökörrrel is az Ószövetség lapjain. Mózes törvényei néhány helyen együtt is említik a számmal: „*Ne fogj a szántáshoz ökröt és szamarat egy közös igába!*” (5Móz 22,10) Egyes magyarázók szerint⁸ ez a szabály a tisztaság törvényét emelte ki: mivel az ökör tiszta állatnak számított, a szamar pedig tisztátalannak, ezért a kettő nem rakható egy igába. Hasonlóan szimbolikusan értelmezik azok, akik a következő verssel (5Móz 22,11) együtt tekintenek erre a mondatra: szerintük ahogyan a gyapjú és a len helytelen kombinációja Izrael népének más népekkel való helytelen keveredését példázza,⁹ úgy a szamar és az ökör közös igája is ezt teszi. E magyarázatok mellett azonban fontos arra is figyelni, hogy noha az ökörnek rituális szerepe is volt, az Ószövetség könyvei mégis legtöbbször fontos munkavégző állatként vagy alapvető élelemforrásként írnak róla (lásd pl. 2Móz 21; Neh 5,18; 1Kir 19,19–21; Jób 1,3; Péld 14,4), így a közös igába fogást a munkavégzésre vonatkozóan is meg kell vizsgálnunk. Vagyis ha valaki úgy akarná megkönnyíteni és felgyorsítani a szántás rendkívül nehéz és időigényes munkáját, hogy az ökör mellé egy szamarat is befog, akkor azzal nem saját helyzetét lendíti előre, hanem pont ellenkezőleg. A jóval kisebb termetű és teherbírású szamar ugyanis nem fogja tudni tartani a tempót a nagyobb, erősebb, kitartóbb, szívósabb ökörrrel, ezért a nap végére nemhogy több munkát tudna elvégezni a gazda állataival, hanem sokkal valószínűbb, hogy egy állattal kevesebbje lesz. Az a józan nyitottság, az a perspektivikus gondolkodás és az a könyörülő magatartás szükségeltetik itt, amely nem helyezi a másik élőlény elé a saját, emberi, rövid távú érdekeit.

Az élet fenntartása kerül előtérbe az anyamadár és fiókái kérdésében is (5Móz 22,6–7). Az írásmagyarázók korábban úgy gondolták, hogy itt a szülők védelméről van szó, ám ezt a magyarázatot ma a legtöbbször elvetik, hiszen a fiókák vagy a tojások elvételével a szülői kapcsolat is megszűnik. Ezzel szemben ma egyre inkább egyetértenek a teológusok¹⁰ abban, hogy itt a természet védelme, az élet fenntartása

⁸ POYTHRESS 1991, 85–86. o.

⁹ VANGEMEREN 1996, 3: 712. o.

¹⁰ Például Peter CRAIGIE (1976) vagy Patrick MILLER (1990) írnak erről kommentárjaikban.

a cél, hiszen a felnőtt madár tud újabb tojásokat rakni, a fióka azonban egyedül elpusztulna. S az emberi szándékot is fontos tisztán látni: nem arról van szó, hogy az ember terve az adott erdőben a madárfészkek kiürítése legyen, hogy a tojásokat később eladhassa a piacon vagy megfőzhesse otthon. Az itt használt אָרָק héber szó értelmében ha valaki véletlenül talál egy madárfészket, akkor és csak akkor a törvényben leírtak szerint járhat el.

A mózesi törvényeknek való engedelmesség azt a meggyőződést is magában foglalja, hogy a törvények betartása az, ami a legtöbb ember számára a legnagyobb szabadságot és boldogságot hozza el. A zsoltárok, amelyek a törvényeket dicsérik, távol vannak a törvénykező-szabályozó erkölcsiségtől. Sokkal inkább örömeiket fejezik ki afelett, hogy a törvények betartása az emberekkel és az Istennel való kapcsolatot segít fenntartani, s ezen belül a lehető legnagyobb személyes szabadsághoz segít minden élőlényt.

Mennyire utilitarista ez az álláspont? Bizonyos tekintetben lehet az, hiszen a cselekedetek mögötti motiváció: a „legtöbbek számára megszerezhető legnagyobb jó” valóban haszonelvűnek látszik, amint a madárfészkek kérdésénél a Biblia szövege is megfogalmazza a célt: „*hogy jó dolgod legyen, és hosszú ideig élj*” (5Móz 22,7). Ám mindez felelősségteljes előretekintést és gondoskodást is takar. S akár haszonközpontú ez a szemlélet, akár nem, azt észre kell vennünk, hogy nem öntörvényű, nem egoista, s nem individualista! Hiszen egyszerre tartja szem előtt az embertárs és az ellenség, az állatok és a növények, az adott egyén és a leszármazottai érdekét. Mindezt pedig úgy, hogy a törvények prioritásokat állítanak fel az értékek között: az élet fontosabb a tulajdonnál, az ember fontosabb a büntetésnél, a szükséglet fontosabb a jogoknál.¹¹ Tény, hogy a mózesi törvények között sok olyat olvashatunk, amely mai szemmel nézve érthetetlen és kegyetlen számunkra. Ám az ókori keleti világban egészen egyedülálló volt az, hogy a mózesi törvények éppen a bosszú, a büntetés és a követelés mértékének próbálták gátat szabni (lásd pl. 5Móz 25,1–3), s ehhez hasonlóan a kizsákmányoló, önző magatartást elutasítani. Épp ezeknek a törvényeknek a jobb megértése s a háttérükben álló ismeretek felfedezése segítheti az embert abban, hogy a teremtéstörténet végén kapott isteni parancsban az uralkodás és hódítás ígét (1Móz 1,28) helyesen értelmezve töltsse be feladatát a földön.¹²

Különleges értéke ezeknek a törvényeknek, hogy minden esetben tekintettel vannak a szegényebb és gyengébb fél szükségleteire és lehetőségeire (lásd pl. 5Móz 24,10–13). Ebbe a nyitott figyelembe nemcsak a nők, özvegyek, árvák, rabszolgák és szegények fértek bele, hanem az egész teremtett világ is, amire jó példát láthatunk az elengedés

¹¹ WRIGHT 1984, 11–21. o.

¹² ROGERSON 2010, 30–31. o.

esztendejének törvényében (2Móz 23,10–12; 5Móz 15,1–12). A sabbátév törvénye, amely szerint minden hetedik évben parlagon kell hagyni a földet, nem egyszerűen a föld termőképességét volt hivatott növelni. Az ókori Izraelben ugyanis a termőföldet két évente váltogatták, így egy adott földterület minden második évben amúgy is szabadon maradt.¹³ A sabbátév rendelkezéseiben a föld ugaron hagyásának praktikus okainál sokkal érdekesebb az, hogy egy nagyobb perspektívában való gondolkodásra hív a törvény: egy és ugyanazon kapcsolatrendszerben jeleníti meg Istent, embert és a földet. Az embernek egyszerre kell felfelé, oldalra és lefelé tekintenie, s akkor majd „gazdagon megáldja az Úr” (5Móz 15,4). Nem helyes – vagy nem célravezető – az, ha csak az egyik irányra figyel, a többiről pedig elfordítja tekintetét, közömbös marad – vagy közömbösnek akar tűnni – iránta. Az ember határt kell hogy szabjon saját ambícióinak, s fel kell ismernie kapcsolatát a földdel – s azon élő mindenféle vad- vagy háziállattal –, a másik emberrel – legyen az szegényebb vagy gazdagabb, jövevény vagy saját néphez tartozó – és Istennel. Mai kontextusunkban is észre kell vennünk, hogy a problémáink összefüggnek egymással, s az ökológiai krízis és a szociális problémák – mind kérdésben, mind megoldásban – számos ponton kapcsolódnak egymáshoz. Jó lenne, ha ma sem hagynánk, hogy a pesszimizmus bármely formája is elfordíthassa tekintetünket az elénk kerülő problémákról és feladatokról – még akkor sem, ha időnként nem látjuk az eredményét, vagy a hosszú távú megoldást.

Próféták

A Ószövetség prófétái elsősorban interperszonális etiki kérdésekkel foglalkoztak, nem pedig környezeti etikával – s mind a judaizmusban, mind a kereszténységben ilyen szemmel tekintünk a prófétai iratokra. A próféták elsősorban az emberek egymással és Istennel szemben elkövetett bűneit s azok következményeit célozzák meg tanításaikban. Ám még ebben az ókori kontextusban, távoli kultúrában megfogalmazott interperszonális etikai útmutatásoknak is vannak olyan üzenetei, amelyek a mai ember számára a teremtésvédelem kérdéseiben elgondolkodtatók lehetnek.

A próféták egy ideális társadalmat tartottak szem előtt, amelyben a földműves parasztember mindenkitől függetlenül, biztonságban él ősei földjén, s a jól végzett munka után békés beszélgetésre hívja szomszédját szőlőjébe vagy fügefája alá (Zak 3,10). Az ilyen földművesnek esze ágában sincs megbontani a társadalmi rendet azzal, hogy birtokát a másik kárára, a szomszéd telkének csökkentése árán növelje. Aki mégis megteszi, azt a próféták kemény szavakkal bírálják, s megmutatják ennek a következményeit is. Ézsaiás próféta például arra mutat rá, hogy a dőzsölő gazdagok

¹³ Uo. 29–30. o.

viselkedése, miszerint „házat házhoz ragasztanak, és mezőt mező mellé szereznek”, nemcsak azért rossz, mert embertársaik életét ellehetetlenítik, hanem így a személyi kár mellett környezeti kár is keletkezik: „Tíz hold szőlő csak egy bat bort terem, tíz véka vetőmag csak egy vékát terem!” (Ézs 5,8–10) Nem lehet büntetlenül növelni és kizsákmányolni a termőföldet, hiszen hiába akar az ember többet és többet kinyerni a földből, végül éppen hogy kevesebb termést kaphat tőle.

Mikeás hasonlót ír azokról a gazdagokról, akik kifosztják a népet. Kihasznlják a másik embert, a házat és a birtokát, azonban következményként pontosan azt kapják majd, amit most ők tesznek embertársukkal. Mivel az ilyen ember vét a törvény ellen azért, hogy „elmozdítja felebarátja határát” (5Móz 27,17), majd tőle is elveszik az örökségül kapott ősi földet a hódító – asszír – népek, mígnem senki nem marad, aki a törvény szerint ősi földbirtokosként jogosult lenne a vének tanácsában részt venni (Mik 2,1–5).

Kényelemből fakadó önző kívánság, a „minél többek számára minél nagyobb jót biztosító” törvények figyelmen kívül hagyása, az üzleti szemlélet uralkodása, az ősi örökség elvétele, Isten elfeledése vagy tudatos negligálása, ármánykodás és becsapás, gyilkosság és lopás – ezek jellemzik a kizsákmányoló embereket, és szemléletes példát láthatunk erre Nábót szőlőjének elbeszélésében is (1Kir 21). De vajon a felsorolt szempontok nem épp így érvényesek mai világunkban is? Nábót szőlőjének története hány helyen esik meg éppen ma a földön? Csak azért, mert egy vezetőnek éppen az adott terület tetszik meg veteményeskertnek... S emiatt vajon hány földműves veszíti el életterét? Hány harmadik országbeli népcsoport nem érti, mi történik körülötte? Szerencsére nem vagyunk próféták, s az ítékezés között párhuzamot vonni nem a mi dolgunk. Azt azonban érdemes meglátnunk, hogy már a korai próféták is elítélték a városiasodás jelenségét (Ézs 5,8) és azt a mezőgazdasági termelést, amely nem emberléptékű – elsősorban azért, mert ezek gyökértelessé teszik az egyes embert éppúgy, mint az egész népet. (S vajon ma nem igaz-e mindez a városiakra?) Mai kifejezésekkel úgy is fogalmazhatnánk, hogy a próféták a kistermelőket pártolták az embertelen – és minden élőlény számára szenvedést okozó – ipari mértékű élelmi-szertermeléssel szemben, amely a városokban élő emberek szükségleteit szolgálja ki.

Vajon hogyan látnák mai világunkat az ókori Izrael papjai és prófétái? Jacob Milgrom válasza szerint „minden hezitálás nélkül felhívnák a figyelmet a föld egyre nagyobb fizikai szennyezettségére: olajfoltokra, savas esőkre, külszíni bányákra, ózonlyukakra, nukleáris hulladékokra. Ehhez hasonlóan, rémülten figyelnek a föld erkölcsi szennyezettségét. Mennyi ideig kiáltanának az embereknek, nehogy Isten elhagyja a földi szentélyét?”¹⁴

¹⁴ MILGROM 2004, 13. o.

A próféták közül többen is úgy jelenítik meg az emberi bűn következményeit, mint ami nemcsak a társadalomra és az emberi közösségekre van hatással, hanem az egész teremtett világra is. Robert Murray¹⁵ szerint ennek oka az, hogy a próféták Istennek az Ábrahámmal, Mózással és Dáviddal kötött szövetsége mellett folyamatosan szem előtt tartottak egy régebbi szövetséget is, amelyet Ézsaiás nyomán (Ézs 24,5) Murray örök szövetségnek nevez. Isten ebben az örök szövetségben különös kapcsolatot épít az egész teremtett világgal s annak termékenységgel, amelyet „*minden élőlényvel*” (1Móz 9,16) köt meg az özönvíz után. Ennek az örök szövetségnek a megszegése Ézsaiás szerint (24,1–13) az egész világra kiható következményekkel jár: minden a feje tetejére áll, s az eredeti káosz hatalmasodik el a földön. Jeremiás próféta (4,19–23) is a felfordult világ képét jövendöli meg, s az emberi bűn következményének tartja azt, hogy csökken a föld termőképessége. Haggeus (2,15–19) úgy látja, hogy az ember vallási tévelygésének s a prófétai szó elutasításának eredménye a vártnál kevesebb termés. Hóseás (2,16–25) pedig a megoldáshoz vezető utat is az örök szövetség¹⁶ – minden élőlényel való – megújításában látja.

A próféták tehát az Isten és ember közötti harmonikus kapcsolatot a teremtett világban s a teremtett világgal együtt látják megvalósulni. Ennek a kapcsolatnak nemcsak háttere a környezet, hanem részese is. Sőt időnként az ember előtt járó példa is: a próféták számára háttértudásként mindig jelen van a teremtés rendezettsége, az élőlények bölcsessége és alázata. Ézsaiás a már említett ökröt és szamarat (Ézs 1,3), míg Jeremiás a madarakat állítja az ember elé erkölcsi mintaként: „*Még a gólya is, az égen, tudja költözése idejét, a gerlice, a fecske és a daru is vigyáz, mikor kell megjönnie, csak az én népem nem ismeri az Úr törvényét.*” (Jer 8,7)

A próféták ugyan nem foglalkoznak környezetettkai kérdésekkel, ám háttérismertként határozottan jelen van üzenetükben a környezeti elem s az egész teremtett világgal való törődés. Az Ószövetségben a Lynn White által felvázolt, a természetet kizsákmányoló és leuraló emberkép helyett egy helytállóbbat fedezhetünk fel. Fontos szempontként van jelen a prófétáknál az, hogy az emberek törődjenek fizikai környezetükkel, tudatosítsák életterük törékenységét, a föld termőképességét s a világ rendjének értékét. Ennek motivációja lehet az interperszonális etika is, de elsősorban az a meggyőződés, hogy mindezek a szempontok Isten alkotó szándékában, az embernek adott feladatában (1Móz 1,28 és 2,15) és szabadító szeretetében gyökereznek.

¹⁵ MURRAY 1992, 159–175. o.

¹⁶ VAN GEMEREN 1996, 1: 749. o.

Írások

A bölcsességirodalom könyvei sokszor háttérbe szorulnak, mert – látszólag – nem az Istennel kötött szövetséggel, s nem az üdvösség kérdésével foglalkoznak. Vannak, akik azért hezitálnak a Példabeszédek, a Prédikátor vagy Jób könyveinek kézbevitelénél, mert túlságosan emberközpontúnak tartják szemléletüket, s úgy vélik, hogy az amúgy is egocentrikus emberiségen semmit nem segít, ha az emberről még többet beszélünk. Pedig épp az ellenkezője igaz: a bölcsességirodalom könyvei valójában az antropocentrikus gondolkodás és az egocentrikus ember legerősebb kritikáit fogalmazzák meg.¹⁷ A bölcsességirodalom többféle módon is „helyre rakja” az embert, megmutatja az ember valódi helyét a földön, s rávilágít arra, hogy Isten a valódi központja a teremtett világnak. Néhol egy-egy velős mondatot találunk, amely egy képből vagy egy ellentétben veti össze az ember viselkedését a többi élőlény magatartásával – szinte soha sem az ember dicsőségére: „*Eredj a hangyához, te rest, figyeld, hogy mit tesz, és okulj!*” (Péld 6,6) „*Vagy elmélkedj a földről, az is tanít, a tenger halai is beszélnek neked.*” (Jób 12,8) Máshol a teremtett világ alacsonyabb rendűnek tartott részeihez hasonlítja – s ezzel értékeli – az ember viselkedését: „*Mert olyan az ostoba nevetése, mint a tövis ropogása a fazék alatt.*” (Préd 7,6)

Ezek a gondolatok csak akkor tűnnek úgy, hogy középpontjukban az ember s az emberi viselkedés áll, ha nem vesszük észre azt a másik fókuszpontot, amely mintegy vonatkoztatási pontként jelenik meg bennük. Az a dialektika, amely a bölcsességirodalom antropológiája és kozmológiája – s azok középpontjai – között fennáll,¹⁸ azonnal viszonylagossá teszi az ember helyét. Az egyik középpont valóban az ember, aki a teremtett földi világban fokozott figyelmet kap – noha nem feltétlenül pozitív példaként –, a másik fókuszpont azonban Isten, aki az egész kozmosz teremtője, s akihez képest az ember mint középpont azonnal viszonylagossá válik.

A bölcsességirodalom az emberi létet tágabb kontextusban értelmezi, egy nagyobb rend részeként, az egész teremtett világ és az isteni rend elemeként. A nagyobb összefüggések felé mutató jelenik meg például a számmondásokban (Péld 30,15–33), a természeti folyamatokhoz való viszonyításban („*Nemzedékek jönnek, nemzedékek mennek, de a föld örökké megmarad. Fölkel a nap, és lemegy a nap, siet vissza arra a helyre, ahol majd újból fölkel*” – Préd 1,4–5) vagy a kozmoszhoz történő hasonlításban is: „*Össze tudod-e kötni a Fiastyúk szálait? A Kaszás-csillag köteleit meg tudod-e oldani?*” (Jób 38,31) Sokan pesszimista szemléletet vélnek felfedezni ezekben a gondolatokban, de a természeti folyamatok körforgása és állandósága vagy az állatvilággal való

¹⁷ DELL 2010, 56–57. o.

¹⁸ PERDUE 1994, 61–74. o.

összevetés nem feltétlenül negatív értelemben emlékezteti az embert kicsinységére és mulandóságára. „Azáltal, hogy a teremtett világ csendes tanúi kapnak itt figyelmet, az emberek egy más társadalmi rend lehetőségébe pillanthatnak be,” amely különösen tanulságos lehet a 21. századi ember ökológiai kérdéseinek megválaszolásához.¹⁹

A bölcsességirodalom számos helyen tesz bizonyosságot a teremtett világ feletti örömről, az élet sokszínűségének és megújulásának csodájáról (lásd pl. Jób 28; Préd 3,18–21). A világvége siettetésének lehangolt érzése fel sem merül ezeknek a szövegeknek az olvasása közben. Jób könyvében még arra is példát találunk, hogy a természeti világ Isten teremtményeként önmagában is értékes, függetlenül attól, hogy vannak-e benne emberek vagy sem. A földön minden élőlény viszont csak Istentől függ, nem önmagában áll, hanem folyamatosan Teremtőjére van utalva. Egyedülálló példát találhatunk Jób könyvében (38–39) az Isten és állatok közötti kapcsolatra, amely ezt a viszonyt is az embertől teljesen függetlennek mutatja be. Ennek célja az lehet, hogy Jób – és az olvasó – horizontját tágítsa, kiemelje megszokott világából, és át tudja lépni hétköznapi tapasztalati világának határait.²⁰

A bölcsességirodalom könyvei sokat formálhatnak a Teremtőről alkotott képünkön s a természeti világgal való kapcsolatunkon is. Több teológus²¹ szerint ezek a könyvek abban a tekintetben is tanulságosak lehetnek számunkra, hogy a teremtéstörténetekhez a legjobb kommentárként szolgálnak, amennyiben a legrégebb magyarázatokat nyújtják az Isten-ember-teremtett világ hármasság viszonyrendszerét megalapító elbeszélésekhez.

Régi szemlélet – mai változás?

Az Írásokban felfedezhető dialektika, a gondolatokban rejlő ellentmondások összevetések lehetőséget adnak az embernek a változásra. A próféták világgépében megjelenő bölcsesség a természettel szembeni figyelemre, alázatra és örömré taníthat meg minket. A törvények a teremtett világ egyes részei iránti közönyt és elfordulást ítélik el, s a könyörületet és részvétet hangsúlyozzák. A természetben megfigyelhető jelenségekkel szemben viszont nem találkozunk sem szkepticizmussal, sem pesszimizmussal, sem lemondó rezignáltsággal, de a végidők tudatos előidézésének szándékával sem.

Vajon az Ószövetség természetszemlélete elindít-e gondolatainkban az ökológiai jótanácsoknál is hatékonyabb „szemléletváltásokat,” melyek következményeképpen cselekedeteinkben egészen konkrét lépéseket fogunk tenni?

¹⁹ DEANE-DRUMMOND 2008, 94. o.

²⁰ DELL 2010, 62–65. o.

²¹ Például JOHNSTON 1987, HABEL-WURST 2001, BROWN 1999.

Felhasznált irodalom

- BARTON, John: Reading the Prophets from an Environmental Perspective. In: HORRELL et al. 2010, 46–56. o.
- BROWN, W. P.: *Cosmos and Ethos. The Genesis of Moral Imagination in the Bible*. Eerdmans, Grand Rapids, 1999.
- BOLYKI János: *Teremtésvédelem*. Kálvin Kiadó, Budapest, 1999.
- CRAIGIE, P. C.: *The Book of Deuteronomy*. Eerdmans, Grand Rapids, 1976.
- DELL, Katharine J.: The Significance of the Wisdom Tradition in the Ecological Debate. In: HORRELL et al. 2010, 56–70. o.
- DEANE-DRUMMOND, Celia: *Eco-theology*. Novalis, Toronto, 2008.
- HABEL, Norman – WURST, Shirley: *The Earth Story in Wisdom Traditions*. Sheffield Academic Press, Sheffield, 2001. (The Earth Bible 3.)
- HORRELL, David G. et al. (szerk.): *Ecological Hermeneutics. Biblical, Historical and Theological Perspectives*. Pindar, Auckland, 2010.
- Intergovernmental Panel on Climate Change 2013. Summary for Policymakers. In: T. F. Stocker et al. (szerk.): *Climate Change 2013. The Physical Science Basis*. Cambridge University Press, Cambridge, 2013.
- Intergovernmental Panel on Climate Change 2014. Summary for policymakers. In: C. B. Field et al. (szerk.): *Climate Change 2014. Impacts, Adaptation and Vulnerability*. Cambridge University Press, Cambridge, 2014.
- JOHNSTON, R. K.: Wisdom Literature and Its Contribution to a Biblical Environmental Ethic. In: Granberg-Michaelson, Wesley (szerk.): *Tending the Garden. Essays on the Gospel and the Earth*. Eerdmans, Grand Rapids, 1987. 66–82. o.
- MILGROM, Jacob: *Leviticus: A Book of Rituals and Ethics. A Continental Commentary*. Minneapolis, Fortress Press, 2004.
- MILLER, P. D.: *Deuteronomy*. John Knox, Louisville, 1990.
- MURRAY, Robert: *The Cosmic Covenant. Biblical Themes of Justice, Peace and the Integrity of Creation*. Sheed & Ward, London, 1992.
- OTTO, Eckart: *Krieg und Frieden in der Hebräischen Bibel und im Alten Orient. Aspekte für eine Friedensordnung in der Moderne*. Kohlhammer, Stuttgart, 1999.
- PERDUE, L. G.: *Wisdom and Creation*. Abingdon, Nashville, 1994.
- POYTHRESS, V. S.: *The Shadow of Christ in the Law of Moses*. P&R Publishing Company, Phillipsburg, 1991.
- ROGERSON, John W.: The Creation Stories. Their Ecological Potential and Problems. In: HORRELL et al. 2010, 21–32. o.
- VANGEMEREN, W. A. (szerk.): *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*. 1–5. köt. Paternoster Press, Carlisle, 1996.
- WHITE, L.: Ökológiai válságunk történeti gyökerei. Ford. Kiséry András. In: Lányi András (szerk.): *Természet és szabadság*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 27–36. o.
- WRIGHT, C. J. H.: The Use of the Bible in Social Ethics III. The Ethical Relevance of Israel as a Society. *Transformation*, 1. évf. 1984. October/December. 11–21. o.